

Анатолій Панасович Загнітко

*Доктор філологічних наук, професор, старший судовий експерт
Вінницького відділення Київського науково-дослідного інституту
судових експертиз Міністерства юстиції України*

ORCID: 0000-0001-7398-6091, e-mail: a.zagnitko@gmail.com

**Семантико-текстуальна експертиза
сучасних пропагандистських текстів:
новітні підходи**

Стаття присвячена новітнім підходам в семантико-текстуальній судово-лінгвістичній експертизі пропагандистських текстів з опертям на диференціювання конструктивного та деструктивного різновидів дискурсивно-пропагандистських практик, з'ясуванням основних функцій і завдань кожної з них.

Ключові слова: *семантико-текстуальна експертиза; лінгвоекспертно-судові практики; пропагандистський текст; маніпулятивна тактика; конструктивна пропаганда; деструктивна пропаганда.*

Постановка проблеми. У сучасних тлумаченнях лінгвістичної експертизи з чітким розмежуванням її судового та несудового спрямування визначальним постає зосередження на відповідних текстових утвореннях, що є результатом мовленнєвої діяльності та в яких належно відображаються комунікативно-авторські настанови. Вагомим є обґрунтування статусу лінгвістичної експертизи в загальній категорійній системі експертиз, простеження її гносеологічних та процесуальних витоків та ін. Розширення у сучасних умовах статусного навантаження текстових компонентів як особливого різновиду діяльності продуцента та необхідність встановлення основних і/чи неосновних чинників реалізації в текстах комунікативно-маніпулятивних настанов, впливу на адресата для формування у його мовленнєвій свідомості відповідних альтернативних, конфліктогенних образів, уявлень та цінностей мотивують актуальність дослідження сучасних пропагандистських текстів, присутність яких останніми роками в інформаційному просторі стала все більш поширеною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про статус лінгвістичної експертизи та розмежування основних двох її різновидів — судово-лінгвістичної експертизи та несудової (наукової) лінгвістичної експертизи перебувало у полі зору Т. Будко [1], а конфліктний текст як

особливий об'єкт лінгвістичної експертизи досліджувала Л. Ажнюк [2; 3]. Не менш важливими є розгляд лінгвоекспертних практик політичного мовлення (Н. Кондратенко [4]), встановлення особливостей логіко-лінгвістичної експертизи [5] та ін. Досліджуючи поняттєве й термінологічне кваліфікування лінгвістичної експертизи стосовно законопроектів, О. Бугайко говорить про наявність низки різних термінів на зразок «редакційне опрацювання», «редакційне опрацювання (лінгвістична експертиза)», «фахова експертиза» та «фахова (лінгвістична) експертиза», підтверджуючи їх використання відповідними законодавчими проектами, інструктивними документами і т. ін. [6, с. 9], хоча «жодний із вказаних термінів досі не отримав нормативно-правового визначення» [6, с. 9]. Ґрунтуючись на критичному осмисленні запропонованого О. Юрчук [7, с. 159–162] диференціювання аспектів лінгвістичної експертизи законопроектів, з-поміж яких прокоментовані логіко-лінгвістичний, юридико-технічний, семіотичний, а також діахронічний, контрастивний, та наголошенням відсутності належного трактування поняття «лінгвістична експертиза законопроектів», О. Бугайко [6, с. 14] приходить до висновку про аргументованість тлумачення поняття «лінгвістична експертиза законопроектів» у студіюванні Н. Артикуци [8, с. 48–56], що в такому розумінні є самостійною процедурою у законодавчому процесі, здійснюваною паралельно й на рівні з правовою експертизою на стадії підготовки законопроектів на відповідній стадії опрацювання. Лінгвістична експертиза законопроектів, а також логіко-лінгвістична, лінгвотехнічна та інші різновиди лінгвістичної експертизи належать до несудово-лінгвістичної та виконують відповідні завдання термінологічного упорядкування, логічного формування поняттєвого апарату, вибудовування корелятивності застосовних термінологічних одиниць у різних законодавчих актах, інструктивно-настановних документах і подібному. Судово-лінгвістична експертиза відповідно до чинних правових норм призначається для розкриття тих обставин, що «мають значення для кримінального провадження» [1, с. 306], вирішення цивільних чи господарських справ тощо [9, с. 181–185] і де значущими постають спеціальні знання, оскільки «її висновки слугують підставою для захисту інтересів держави та її громадян» [10, с. 10].

Мета дослідження. Мета — встановити функційне навантаження новітніх підходів до аналізу пропагандистських текстів у зв'язку з актуальними завданнями сучасної судової лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи. Заявлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) розкрити структурні особливості пропагандистських текстів, що поєднують словесний та візуальний компоненти; 2) кваліфікувати діагностування маніпулятивних тактик у пропагандистських текстах; 3) виявити новітні лінгвоекспертні практики у розгляді пропагандистських текстів.

Викладення основного матеріалу. У сучасному розумінні пропаганда охоплює «Поширення і постійне, глибоке та детальне роз'яснення яких-небудь ідей, поглядів, знань» [11, с. 246], а також «Ідейний вплив

на широкі маси або певні групи людей, що носить політичний або релігійний характер» [11, с. 246], що й зумовлює відповідну «систему засобів масового поширення ідей, поглядів і т. ін.» [11, с. 246]. Інколи у трактуванні пропаганди уточнюють характер поширення певних поглядів: «Діяльність, спрямована на поширення за допомогою наполегливого, активного роз'яснення, а іноді і нав'язування переконань, ідей, знань або технічних нововведень» [12, с. 500], де привертає увагу використання функційно навантажених терміноодиниць «діяльність», «роз'яснення», «нав'язування». Таким чином розгляд пропаганди набуває ознак діяльнісного статусу, оскільки «діяльність» — це, за сучасними словниками, «1. Застосування своєї праці до чого-небудь» [13, с. 284] з уточненням: «Праця, дії людей у якій-небудь галузі» [13, с. 284], а відповідна діяльність пов'язана з роз'ясненням («Дія за значенням *роз'яснити, роз'ясняти, роз'яснювати*», а також «Те, що вносить ясність у що-небудь, сприяє з'ясуванню чогось» [11, с. 872]) і нав'язуванням («Дія за значенням *нав'язувати*» [13, с. 312]), де основним потрібно вважати «Змушувати кого-небудь приймати, виконувати що-небудь, спонукати, заохочувати до чогось усупереч бажанню» [13, с. 315]. Зміщення у лексикографічному тлумаченні пропаганди відображає особливості в її функційному статусі в сучасному суспільстві, привнесенні в пропагандистські ресурси різноманітних маніпулятивних практик, де визначальним постає або донести, пояснити, роз'яснити, а також зміцнити, закріпити, систематизувати суспільні ідеали як об'єднувальні значущі цінності спільноти (конструктивна функція пропаганди), або ж видозмінити, похитнути, розмити, знецінити певне уявлення в адресата, заступити наявні в його мовній свідомості образні, ціннісно-національні та культурно-історичні орієнтування на інші — ті, що постають актуальними для того, хто пропагує (деструктивна функція пропаганди).

Для судової лінгвістичної експертизи особливу вагу має адекватна оцінка пропагандистських текстів через урахування: а) наявності ознак агресивності; б) фактичності конфліктогенності повідомлення; в) вияву ознак соціального насилля; г) ознак протистояння владі, а також спроб активного впливу на зміну громадянської позиції та ін., що особливо актуальне в умовах повномасштабної війни. Судова лінгвістична експертиза в оцінці наративів пропагандистських текстів керується ст. 111-1 Кримінального кодексу України, де в першій частині досить послідовно кваліфіковані можливі тези щодо розгляду певних пропагандистських текстів з орієнтуванням на характер публічності, пропагандистські заклики, заперечення основних тез територіальної цілісності України, її кордонів, а також наявність переконань щодо співпраці з державою-агресором і окупаційними адміністраціями, схилення до проведення різноманітних так званих опитувань громадської думки та ін., що охоплює: «Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або *публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора,*

збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України» [15].

Оскільки конструктивна пропаганда виконує виховну, інформаційну, захисну та інші функції, то визначальними постають завдання: а) згуртування спільноти для обговорення питання, в якому певна думка може бути сприйнята як аксіоматична; б) донесення інформаційного начала до кожного члена спільноти з тим, щоб він міг висловити власну думку, прийти до спільного конструктивного твердження; в) підняття престижу національно-культурних і загальнодержавних символів, текстів і т. ін.

Деструктивна ж пропаганда завжди спрямована на роз'єднання (роз'єднування) членів спільноти, формування опозиційного протистояння, інтерпретацію неправдивих фактів як правильних, наприклад, подання результатів так званих опитувань населення окупованих територій як достатніх для ухвалення відповідних рішень. Для такого «аргументування» можуть залучатися «експерти», що мають засвідчити довершеність факту, його суспільного значення. Особливістю такої пропаганди є максимальне застосування псевдоінформації, псевдосенсації (так звана *газетна качка*), вигаданих записів (інтерв'ю, звернення, листи, містифікація та ін.), брехливості, фейковості, оберненої правди чи правди навпаки (збір коштів на дрони для Збройних Сил України як особливо значущий в об'єднанні спільноти — конструктивна пропаганда, звинувачення ініціаторів таких акцій у продовженні агресивної війни — деструктивна) і подібне. Судова лінгвістична експертиза має в цьому разі керуватися чітко визначеними критеріями законодавства України та виявляти засоби перекручування фактів, їх підміни і/чи заміни, встановлювати мету такої пропагандистської неправди чи недоправди, оперувати мовнофактичним матеріалом з урахуванням: 1) ситуативного обтяження тексту (окремого висловлення); 2) доступності матеріалу та ступеню його поширення; 3) комунікативної настанови (орієнтування на адресата) текстових утворень і т. ін.

У деструктивній пропаганді особливе значення відіграють маніпуляції, які завжди пов'язані з викривленням інформації, формуванням неправдивої картини, де реальні факти починають сприйматися зовсім по-іншому. Для цього часто використовують думку так званих «авторитетних джерел», наприклад: *Як стверджують фахівці..., За нашими джерелами..., На думку військового експерта...* Маніпулятор чітко орієнтується або в запитах широких верств спільноти, або ж — у зацікавленнях окремої корпоративної групи, вікового прошарку. У маніпуляції одним із основних завдань є формування емоційно-експресивного стресу, навіювання страху, тому визначальними постають відповідні завдання: 1) максимально критичне ставлення до всього, що приймає чинна влада, її дій із чіткою настановою не сприймати її дії як правильні, мотивовані, орієнтовані на потреби громадянського суспільства [17];

2) формування ілюзійної і/чи ілюзорної реальності — потреба зміни життєвих цінностей із наголошенням тих, які важливі для маніпулятора (можливе застосування візуальних підтверджень, наприклад, символів колишньої радянської імперії — портрети її керівників, цитати та ін., які активізують у пам'яті ностальгійні картини) [18]; 3) спекулювання на особистому виборі; 4) заперечення правдивості фактів офіційних засобів масової інформації.

Новітні підходи в сучасній семантико-текстуальній експертизі пропагандистських текстів пов'язані насамперед: 1) із необхідністю врахування підпорядкування окремого висловлення, цілісного тексту (у тому числі і використаного візуального компонента і/чи візуальних компонентів) конструктивним або деструктивним функціям; 2) із простеженням внутрішньотекстового навантаження маніпулятивних тактик, орієнтованих на викривлення, перекручування фактів; 3) із встановленням тенденцій звернення до адресата та намаганням сформуванню в нього відчуття емоційно-експресивної тривоги, страху, розладу, недовіри, посилити відчуття розгубленості, невпевненості; 4) із визначенням шляхів заступання національно-культурних цінностей вторинними, спекулятивними, такими, що порушують цілісну систему; 5) із врахуванням ситуативно-комунікативних особливостей функціювання пропагандистського тексту, його присутності в соціально-мережевому просторі, зв'язку з іншими подібними утвореннями.

Висновки. Отже, у статті на ґрунті врахування новітніх тенденцій, що сформувалися в пропагандистських практиках та їх реалізація у текстових компонентах, та з урахуванням вимог до семантико-текстуальної судово-лінгвістичної експертизи, встановлено особливості новітніх підходів до її проведення, що зумовлені потребами оптимального врахування підпорядкованості тексту відповідним актуалізованим конструктивним або деструктивним функціям. Водночас розглянуто такі важливі аспекти як: 1) встановлення статусного навантаження у висловленнях маніпулятивних тактик, орієнтованих на конфліктогенність, зміну і/чи підміну ціннісних орієнтирів, підміну фактів; 2) визначення засобів цілеспрямованого емоційно-експресивного впливу на адресата; 3) діагностування ущільнення тексту засобами для формування відчуття тривоги, небезпеки і т. ін. Вагомим також є звернення до адресата у контексті намагання підмінити власний погляд останнього на колективно-груповий із поширенням останнього у різних соціально-мережевих дискурсах.

Перспективним у сучасних семантико-текстуальних лінгвоекспертно-судових практиках є врахування видозміни ціннісних орієнтувань суспільства, їх відбиття в законодавчих актах, нормативно-інструктивних документах зі з'ясуванням особливостей порушення цих настанов у новітніх пропагандистських практиках.

Перелік посилань

References

1. Будко Т. В. Судово-лінгвістична та несудова (наукова) лінгвістична експертиза (теоретико-правові аспекти). *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 306—320.
2. Ажнюк Л. Конфліктний медійний текст як об'єкт лінгвістичної експертизи. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2013. Вип. 27. С. 18—32.
3. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 47—64.
4. Кондратенко Н. В. Лінгвістична експертиза текстів політичної тематики: загальні принципи та прийоми. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2017. Вип. 12. С. 115—119.
5. Широков В. А., Сидоренко О. О. Наукові засади лінгвістичної експертизи політичних та правових документів, постановка проблеми. *Мовознавство*. 2005. № 2. С. 18—31.
6. Бугайко Ю. О. Лінгвістична експертиза законопроектів в Україні: теоретичний та конституційно-правовий аспекти : монографія. Київ : Алерта, 2023. 204 с.
7. Юрчук О. Ф. Експертний лінгвістичний аналіз як елемент нормотворчої діяльності (на матеріалі нормативно-правових актів України та Автономної Республіки Крим). *Вісник Університету внутрішніх справ*. Харків, 1999. Вип. 7 (1). С. 159—162.
8. Артикуца Н. В. Законодавчий текст як предмет лінгвістичної експертизи. *Визначальні тенденції генезису державності і права* : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. «Треті Прибузькі юридичні читання». Миколаїв : Іліон, 2007. С. 48—56. URL: <http://surl.li/qrksd> (дата звернення: 26.02.2024).
- Budko, T. V. (2016). Forensic linguistic and non-forensic (scientific) linguistic examination (theoretical and legal aspects). *Criminalistics and Forensics*. Iss. 61. Pp. 306—320 [in Ukrainian].
- Azhniuk, L. (2013). Conflict media text as an object of linguistic expertise. *Current issues of Ukrainian linguistics: theory and practice*. Iss. 27. Pp. 18—32 [in Ukrainian].
- Azhniuk, L. V. (2012). Linguistic expertise: status and methodological presumptions. *Movoznavstvo*. No. 3. Pp. 47—64 [in Ukrainian].
- Kondratenko, N. V. (2017). Linguistic examination of political texts: general principles and techniques. *Current issues of linguistics and translation studies*. Iss. 12. Pp. 115—119 [in Ukrainian].
- Shyrovkov, V. A., Sydorenko, O. O. (2005). Scientific bases of linguistic examination of political and legal documents, problem statement. *Movoznavstvo*. No. 2. Pp. 18—31 [in Ukrainian].
- Buhaiko, Yu. O. (2023). Linguistic examination of draft laws in Ukraine: theoretical and constitutional and legal aspects. Kyiv: Aler-ta [in Ukrainian].
- Yurchuk, O. F. (1999). Expert linguistic analysis as an element of rule-making activity (based on the material of normative legal acts of Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea). *Bulletin of the University of Internal Affairs*. Kharkiv. Iss. 7 (1). Pp. 159—162 [in Ukrainian].
- Artykutsa, N. V. (2007). Legislative text as a subject of linguistic expertise. *Determining trends in the genesis of statehood and law: a collection of scientific articles of the international scientific and practical conference*. Mykolaiv : Ilion. Pp. 48—56. URL: <http://surl.li/qrksd> (access date: 26.02.2024) [in Ukrainian].

9. Загнітко А. Лінгвоекспертна діагностика інформаційно-пропагандистських маніпулятивних тактик в умовах гібридної війни. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21.12.2023). Київ : КНДІСЕ, 2023. С. 181—185. Zahnitko, A. (2023). Linguistic expert diagnostics of information and propaganda manipulative tactics in the context of hybrid warfare. *Topical issues of forensic science, criminalistics and criminal procedure*, materials of the V international scientific-practical conference (Kyiv, December 21, 2023). Kyiv : KNDISE. Pp. 181—185 [in Ukrainian].
10. *Методологія судової лінгвістичної експертизи* / укл. Л. Свиридова. Харків : ХНДІСЕ, 2021. 48 с. Svyrydova, L. (2021). *Methodology of forensic linguistic examination*. Kharkiv: KhNDISE [in Ukrainian].
11. *Словник української мови : в 11-и т.* / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. Dictionary of the Ukrainian language in 11 vols. (1970—1980) / Bilodid, I. K. (Ed.). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
12. Шевченко Л. І., Ніка О. І., Хом'як О. І., Дем'янюк А. А. *Новий словник іношомовних слів : близько 40 000 слів і словосполучень* / за ред. Л. І. Шевченко. Київ : АРІІ, 2008. 672 с. Shevchenko, L. I., Nika, O. I., Khomiak, O. I., Demianiuk, A. A. (2008). *New dictionary of foreign words: about 40,000 words and phrases* (Shevchenko L. I., Ed.). Kyiv : ARII [in Ukrainian].
13. *Словник української мови : у 20-и т.* Київ : Наукова думка; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2013. Т. 4. 1008 с. Dictionary of the Ukrainian language: In 20 vols. (2013). Vol. 4. Kyiv : Naukova dumka; Ukrainian lingua-information fund NAN Ukraine. 1008 p. [in Ukrainian].
14. *Як російський інформаційний корабель пішов на... Наративи пропаганди під час повномасштабної війни.* Видання Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Київ : Саміт-книга, 2023. 488 с. *How the Russian information ship went to... Propaganda narratives during a full-scale war* (2023) / The Centre for Strategic Communication and Information Security. Kyiv : Samit Book [in Ukrainian].
15. *Кримінальний кодекс України від 05.04.2001.* URL: https://ips.ligazakon.net/document/T012341?ed=2023_04_28 (дата звернення: 12.01.2024). Criminal code of Ukraine dated 05.04.2001. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T012341?ed=2023_04_28 (access date: 12.01.2024) [in Ukrainian].
16. Доценко О. Л. Лінгвістична експертиза законопроектів як запорука якості норм права. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 20. Т. 1. С. 15—21. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T012341?ed=2023_04_28 (дата звернення: 12.01.2024). Dotsenko, O. L. (2021). Linguistic examination of draft laws as a guarantee of the quality of legal norms. *Transcarpathian Philological Studies*. Iss. 20. Vol. 1. Pp. 15—21. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T012341?ed=2023_04_28 (access date: 12.01.2024) [in Ukrainian].

17. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення: 12.01.2024). The Law of Ukraine “On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, the armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, and the symbols of the military invasion of Ukraine by the Russian Nazi totalitarian regime”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (access date: 12.01.2024) [in Ukrainian].
18. Черненко Г. А. Сфери застосування лінгвістичної експертизи. *Studia linguistica*. 2012. № 6 (1). С. 220—223. Chernenko, G. A. (2012). Areas of application of linguistic expertise. *Studia linguistica*. No. 6 (1). Pp. 220—223 [in Ukrainian].
19. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза : підручник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2021. 244 с. Shevchenko, L. I., Syzonov, D. Yu. (2021). *Linguistic expertise*. Kyiv : Kyiv University Publishing and Printing Center [in Ukrainian].

Semantic and textual examination of modern propaganda texts: recent approaches **A. Zahnitko**

The article is devoted to the latest approaches in the semantic and textual forensic linguistic examination of propaganda texts with a focus on differentiating between constructive and destructive types of discursive and propaganda practices, clarifying the main functions and tasks of each of them. It is established that the latest approaches to the semantic and textual examination of modern propaganda texts are related to: 1) with the need to trace the dependence of a statement on the guidelines of its constructive or destructive nature; 2) with the establishment of the functional status of manipulative tactics in the text; 3) with the identification of ways and means of substituting facts, filling the text with resources for the formation of emotional and expressive anxiety; 4) with the clarification of trends in the imposition of secondary values, etc. Particularly important is the question of the correlation between propaganda and social content, which can be defined purposefully and properly structured for implementation by the relevant institutions (creation of feature films with clear promotion of values, national and cultural images, etc.)

Keywords: semantic and textual examination; linguistic and forensic practices; propaganda text; manipulative tactics; constructive propaganda; destructive propaganda.

⇒ Загнітко, А. П. (2024). Семантико-текстуальна експертиза сучасних пропагандистських текстів: новітні підходи. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 69. С. 298—305. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.28.